

*ציידת הפרפרים

"כדי להיות מסוגלת לצוד ברשת הפרפרים שלה את כל שמעופף באוויר מחוץ לבניין של מוסדות המשנה הסדורה" (עמליה כהנא-כרמון 10.6.94)

בצער רב שמעתי היום שעמליה כהנא-כרמון, הסופרת הישראלית האהובה שנולדה בעין חרוז בשנת 1926, הלכה לעולמה לפני עשרה ימים, בעשור העשירי לחייה. זקנתה לא היטיבה אתה והיא פרשה מעולם היצירה בראשית העשור התשיעי לחייה ונעלמה מנוף החיים הספרותיים למרבה צערם של אוהביה, אשר המתינו לאוסף מאמריה המובטח ולא זכו לראותו.

התוודעתי לראשונה לספרה 'בכפיפה אחת', שיצא לאור בספריית הפועלים בשנת 1966 ושוב בשנת 1971 בהוצאת הקיבוץ המאוחד, רק בשנת 1975. אינני זוכרת באילו נסיבות ומי סיפר לי עליו, אבל אני זוכרת שקראתי בהתפעמות עצורת נשימה את הסיפור הפותח 'בכפיפה אחת' וחשבתי שאיש איננו כותב כך, איש איננו כותב בעברית כזאת, מזווית ראייה המבקשת לתאר את העולם בתמונות, ברחשי לב, בסודות וצלילים: "שמענו כיצד עצי המילה משתוחחים עם הרוח. השמשות המו." ; "לועות פסלי המזרקות העלו זקני קרח ירקרק. כל הלילה היה השלג נושר חמרים-חמרים..", ואז המשכתי לקרוא ועברתי לסיפור השני ולשלישי ולרביעי שהיה בהם קול חדש, לא מוכר, והיו בהם משפטים בלתי נשכחים, במראה ובצליל, בקשב דרוך לכל קול ולכל רחש, בעין מתבוננת הבוחנת כל פרט, כל המיה וכל משזר, משפטים מאירים ומצלצלים, חד-פעמיים. "בריכות הארמון קפאו. גליוני זכוכית משורטטת מכסים את פניהן ממעל. צבע פלדה למים מתחת". רבדים נשכחים או מקורות עתיקים של השפה העברית, הנודעת כלשון הקודש, או לשון זיכרון כל הדורות בשירה ובסיפור, במיסטיקה ובקבלה, בהלכה ובאגדה, התחברו מבלי משים לעברית בת ימינו של עולם המעשה, שעמדה בסימן החולין בארץ ובחוץ לארץ. פעם ראשונה פגשתי בכתיבה כשרשרת תמונות זעירות של נופים וצלילים ומשפטים מסתוריים של תובנות חדשות ורחשי לב, כתיבה המשובצת בעדויות על שיח אנושי הנמתח בין הקדושה לחולין.

כך למשל כתבה: "בהדרגה הוארו כל השמים: שפכו על הארץ נוגה-חוזר של דם. נוגה אחרית הימים. שעה ארוכה נוגה דחוס. פצוע וחבול דקרו את נוגה החכליל שורות המחטים של אורות פנסי הרחוב, הסדורים ברווחים שווים, כעכנאי המתפתל של אור. עד אשר לא נותרו אלא סוסי העננים, דוהרים על שתיים, על פני אופק כתום...הדרך הגיעה אל המטר, אל הברד. רק סוסי חושך סוסי צלמוות סוסי אפילה סוסי ברד סוסי ברזל סוסי ערפל. הדרך עברה אל החורף. יצאה והגיעה אל הגשרים. צהריים. ושלהבתיות מתגברות ועולות בין גשר לגשר, עם עשן רב ועפיפות של אבק גחלים. ידי על עיני." ('נעימה ששון כותבת שירים'). בסיפור מופלא זה המתאר התגלות, שזורים משפטים שלמים מספרות ההיכלות ('סוסי העננים' 'סוסי ערפל' וכו'), המצטיינת ביופי פיוטי ובפריצת גבולות הזמן והמקום, שהתוודעה אליה כשלמדה בבית הספר לספרנות בספרייה הלאומית, באוניברסיטה העברית. עוד מצוי בו משפט מפעים, אחד מני רבים:

"יש אנשים, בלי שיתכוונו, והם אבוקה להראות את הדרך". בספרה 'וירח בעמק אילון' כתבה:
"כל השמחות הישנות אשר נהפכו למדווים...אני זוכרת...סם-החיים שב לזרום ברהטים, הכל מבקש אז לפרוח".

תמיד נדמה היה לי שיש לה מילון של מילים נדירות, יחידאיות, מסתוריות, מופלאות, או ארכיון שקופיות של כתובות עבריות עתיקות, שאיש מלבדה איננו משתמש בהן (מדווים, רהטים, פנכת חרס, רחשי ידידות, ציר שלוח ממחוזות נהרה, לב הקיץ לב האור) ושהיא מעין קוסמת של מילים המבקשת להעלות באוב את התעלומה שבמציאות. לצד מלכודת המילים המדויקות הנדירות שהשתמשה בצירופיהן כדי לתאר את מראות עולם החושים, התמחתה בחיפוש צירופי מילים המתארים את נבכי הנפש הרואה פלאים, מכאובים, דווי ויגון, מזה, ואת מדווי הנפש ידועת האכזבות, הנזכרת ברגעי חסד והתפעמות שחוללו שינוי בתודעתה ובחייה, מזה.

בהזדמנויות שונות אמרה שהיא מחשיבה מאד את הבלתי-שגרת, את המוזר ויוצא הדופן, ועל כן היא מעדיפה את השימוש במילים ובצירופים יחידאיים במקרא ואת הכתיבה השזורה בביטויים נדירים מספרות ההיכלות, מלשון חכמים, מספרות יראים ומשירת ימי הביניים. כך למשל דפדוף בספרה 'וירח בעמק אילון' שראה אור ב-1971, בהוצאת הקיבוץ המאוחד, יעלה ברגעים ספורים את הצירופים 'חמדת הרוחות', 'כור המצרף', 'ערגון העקידה', 'יותרו חרצובות', 'אילן אשל שחון', 'חן יוצק בגוום', 'מושך חסד', 'בשעה המפויסת', 'משתעים', 'יושבי קרנות', 'מוכתר בנימוסים', 'מטלית של מילת, פרח בה, נץ החלב', 'התרוששות', 'שבולת המים', 'לעשות קפנדריה', 'עת דלל מעיין הברירות...עת שוב לא נותרו שולים ליד המקרה העיוור', 'נוחם כה רב, כה מהמם: אדם כדרכו מדבר היה, כיצד אומרים, אל הקיר. ופתח הקיר את פיו, וענה בקול קירים'.

ניכר בכתיבתה שביקשה כתיבה אחרת, הפטורה מעול מוסכמות הכתיבה הגברית וביקשה לשחרר את הכתיבה הנשית מקטגוריות קבועות ומקובלות בשעה שנאבקה נגד בלעדיות סמכות הדעת הגברית ומושגי הערך הגבריים. היא עשתה זאת משום שהאמינה בקיומה של זווית ראייה שונה לגמרי, ולגיטימית באותה מידה, ביחס לממדים גשמיים ורוחניים שטרם הובאו בחשבון, הן של התודעה, הן של החזון והן של המציאות. היא כפרה במיקום ערכי קבוע של מרכז ושוליים שקבעו וקובעים מבקרים גברים, וטענה שקולן של נשים יוצרות שכמותה הוא "כשירת העטלפים במעופם", כלומר, שירה שהאוזן הציבורית הרגילה, זו המורגלת לקרוא ולשמוע רק קול גברי או נקודת מבט גברית, ולהאזין רק לתדר הזכרי של היצירה, אינה מסוגלת כלל לשמוע. עוד אמרה שקולה של היצירה הנשית שונה במהות, כי הוא נובע מעולם ערכים אחר, מעניין אחר, וממיקום שונה לגמרי של השאלה, מה באמת חשוב? למה יש משמעות, ומה הוא שמעניין? ואיך ראוי להביע את החשוב, את המעניין או את הנוגע, ובאיזה קול? באיזה תדר או באיזה משלב לשוני מדויק?

לשם כך, לשם יצירת שפה חדשה, בתדר שונה, בתחביר חדש, במשלב לשוני בלתי צפוי ובמנעד צלילי חדש, המערבב גוף ונפש, עבר והווה, מרכז ושוליים וקודש בחול, הייתה קוראת ללא הרף ספרים מכל מכמני הספרייה העברית לדורותיה, כדי למצוא שכיות חמדה מילוליות נדירות וזוויות ראייה לא מוכרות, המציגות קול שונה ותדר אחר. אין לי ספק שהיה בה מכישרון הכישוף פורץ הגבולות המתרחש רק במילים, ודווקא בזיקה למילים נדירות וצירופי מילים החורגים מגבולות מוכרים, והייתה לה סגולת ראיית הנעלם מבעד לנגלה, שהיה מחונן בו אחד מאבות אבותיה הרחוקים, ר' ישראל בעל שם טוב ממז'יבוז שבפודוליה, הנודעת היום כאוקראינה, שאמר בוודאות ש: 'בכל אות ואת יש עולמות נשמות

ואלוהות' ו'שכל אדם מישראל הוא אבר מאברי השכינה', זו הנקראת בפיו 'עולם הדיבור', וגם אמר כדברי ספר 'צירה הקדום ש: 'העולם נברא בספר מספר וסיפור, בכ"ב אותיות יסוד ועשר ספירות בלימה", וגם ש: 'קול, רוח ודיבור, זהו רוח הקודש'

כך כתבה עמליה כהנא כרמון ברשימה 'בתרבות וספרות' בעקבות דברים בדיון 'מה בין שירה לביקורת שירה', על כתיבתה:

"היד הכותבת הולכת ומשרטטת אז, עקב בצד אגודל, את ההתבוננויות, את ההפתעות, את התובנות, והקונפליקטים הפנימיים הכרוכים אז בדבר. ואת הנוכחויות של מיני החסר והכמיהות, ושל החלל הריק שהותיר אחריו ההעדר. ואת החרטות, את הפרידות וההתנתקויות (לאו דווקא מאנשים. זה יכול להיות גם מעצמך, או ממושגים). את הפתרונות החלקיים וההתעקשויות. את כל שיצוף ויעלה, וכמו בפאזל ימצא את מקומו ביצירה, בצורת כל מיני הרחקות עדויות עקיפות, משלים ונמשלים, מתוך מגמה להפיק ולהעביר על ידי כל אלה אמיתות אוניוורסליות שהן מעבר למקרה הפרטי..."

"כתיבה היא עשייה אשר במפורש חותרת ללכת בניגוד לכיוון הידע. היא הולכת לאחור, אל הקדם-ידע: כדי לראות ולחוש דברים בעיניים חדשות. או שהיא מדלגת מעל לידע התיאורטי המוקנה כמו מעל למשוכה. שכן עניינה הוא בדיוק זה: להתנתק ממנו. כדי להיות מסוגלת לצוד ברשת הפרפרים שלה את כל שמעופף באוויר מחוץ לבניין של מוסדות המשנה הסדורה. היא זקוקה לנייר חלק, לא לנייר משבצות".

ובמקום אחר כתבה על ייחודה של כתיבתה:

"כמו לראות בעץ ננסי יפני עץ יער שגיא, כל הגעגועים אל הגדול, אל העצום ורב, אל התנופה בחוץ, והאמת האינטואיטיבית של חוויית החיים הכוללת, מתורגמים אז למשהו אחר, מתורגמים לשפה של פרטים ופרטי פרטים ברצפים חוזרים של דגמים, דגמים חוזרים, אבל כל פעם אחרת, המאורגנים לדפוסים משוכללים שהם צבת בצבת עשויה. כמו בשטיחים פרסיים יש רצון ללכוד את האינסוף בתוכי התחומים המוגבלים הנתונים. שם ישכנו מבוכי החיים, על מורכבות אפשרויותיהם, ערוכים כיקום. על מעקשיהם ומרווחיהם המופלאים, אלה אינם מפריעים לאלה, על מגוניהם ומקצביהם הסודיים, וככל שתרכבה העין להתבונן, כן תוסיף ותצלול לתוכם".

כתיבתה תמיד מפתיעה ומקורית בבחירת נושאה, ייחודית במיקומם של הסיפורים וחד-פעמית בזווית יצירתה הנשית המרחיבה אופקים, נותנת את דעתה על שאלות שטרם נשאלו ועל תחושות עמומות, מורכבות, רפלקסיביות, שלא תוארו עדין במילים, תובעת דין וחשבון מדויק ושואלת על הבחנות ביחסי אדם וזולתו, ועל תובנות ביחס האדם לעצמו, בינו לבין עצמו, שטרם נוסחו. יצירתה מורכבת מעבודה דקדקנית עם השפה ומניסיונות ספרותיים שונים, כאלה שקשורים בדיאלוג פנימי וכאלה שקשורים בקשב דרוך למרחבי הנפש המתבוננת, ובביטוי ניסיון חושי הקשורים בהתבוננות באמנות הציור, בהאזנה למציאות הקשורה במוזיקה של הטבע ובקריאה ספרנית מקטלגת, בולמוסית כמעט, המתארת מרחבים נשכחים של נפש האדם. הקריאה המחפשת בספרייה הלא נודעת והקריאה המקצועית, הממיינת והמקטלגת, הפגישה אותה עם ערימות ספרים למיון וקטלוג, שהיו אוצר בלום של מילים נשכחות וניסיונות אנושיים הקשורים בפריצת גבולות ובהצבת גבולות ובחיפוש זוויות ראייה חדשות על היום יום. פעם אמרה בראיון עיתונאי: "לטוב או לרע לי מעשה הכתיבה הוא הוא המציאות. שם אני חיה. שם קורים לי דברים. שם ההרפתקה. זה מצב-דברים שאיננו מתוך בחירה. זה ככה".

עמליה כהנא כרמון הייתה אדם פרטי מאד בחייה המשפחתיים, מסיבות השמורות עמה, ומיעטה מאד לכתוב על עצמה או על בני משפחתה בזיקה לחייהם המשותפים, ובחירתה זו ראוייה לכבוד, אבל בדוקטורט שנכתב עליה באוניברסיטת תל אביב, נאספו הפרטים הבאים, המצויים ברשות הרבים.

פרופ' לילי רתוק שחיברה על יצירתה דוקטורט בשנת 1979, כתבה עליה בספרה "עמליה כהנא כרמון, מונוגרפיה", תל אביב 1986: "עמליה כהנא-כרמון נולדה בקיבוץ עין-חרוד לחיים ושרה (לבית קריספין) כהנא. הגדולה (הבן הבכור נפטר ממחלה בעודו תינוק) מבין שתי בנותיהם. אביה, מצאצאי הבעש"ט, עלה לבדו ארצה מאוקראינה, בשנת 1912, אך ורק מכוח קריאתם של הספרים 'אהבת ציון' ו'אשמת שומרון' מאת אברהם מאפו. הוא היה מאנשי העלייה-השנייה, מראשוני קבוצת כנרת, (ומדריך התגבורת לתל-חי בזמן הקרב שם), וממייסדי קיבוץ עין-חרוד. הוא היה איש חזון בעל כוח היוצר, כושר המצאה ומקוריות בשטח המעניקה... כשהיתה קטנה ונשאלה מה מקצועו של אביה, היתה עונה: ממציא. היה בעל קומה, ואציל נפש במיוחד. בצעירותו ידוע היה כרוכב סוסים מעולה. שעשועו: לסייר ברחבי הארץ, לוקח את משפחתו עמו. ואכן, הכיר ואהב כל נקודה בארץ. אמה של עמליה שרה קריספין, עלתה ארצה מבולגריה בשנת 1921, אף היא מתוך התעוררות אישית בלבד, יחד עם זוג חברים, לאחר שסיימה בהצטיינות את חוק-לימודיה בסמינר למורים. לפני כן, היא וידידת נעוריה הבולגרית, עוברות היו בכפרים לרשום מפי העם, ביוזמתן העצמית, פתגמים ושירים עממיים. בארץ למדה אמה חקלאות בבית-הספר של חנה מייזלס, (חוות העלמות) הייתה מראשוני קיבוץ עין-חרוד ואחת המורות הראשונות בארץ למכוורת. היא הייתה טבעונית, אוהבת-ספר, כותבת למגירה ואוהבת להאזין לאופרה. הייתה יפת תואר בצורה בלתי רגילה, נערצת בעוצמה והשתאות על ידי מכריה, וכל ימיה קיצונית בכול, סרבנית, ובעלת בשקפות עולם ניהיליסטיות. לפי מסורת משפחתה, אחד מאבותיהם היה שודד ים. היא היתה אשה גאה, רצינית וססגונית כאחד. תמיד מאד מעורה ולא מעורה בכל מסגרת או קשר. ותמיד היה באישיותה יסוד של חידה ואגדה. שני הוריה של עמליה כהנא כרמון היו אנשים רחוקים מהבלי העולם הזה ופעלו מתוך נקודת מוצא של מתן אמון באדם, כבסיס. שניהם ציוו את גופתם למדע".

עמליה כהנא-כרמון קיבלה חינוך יסודי בתל-אביב ב"גימנסיה שלוה" ובבית הספר תל-נורדוי ולימודים תיכוניים בגימנסיה הרצליה. היא למדה ספרות עברית, לשון ומקרא באוניברסיטה העברית בירושלים וכן בבית-הספר לחינוך וספרנות. היא גם למדה בלימודי-חוג מטעם אוניברסיטת לונדון, תולדות האמנות במוזיאון ה'נאשיונאל גלרי'. היא סיימה בהצטיינות את בית הספר לספרנות של האוניברסיטה העברית בירושלים. היא אהבה לנגן ולשיר והיתה ילדה זוללת ספרים. היתה מטפלת ללא הפסק בגורים ובחיות למיניהם ונותנת עליהם את נפשה. תמיד גם אספה וגידלה צמחים בתשוקת נפש בולעת. שש שנים הייתה חברה פעילה בתנועת הנוער של השומר הצעיר ובעיתון התנועה "על החומה" שבעריכתו של משה שמיר. בעיתון זה פורסם סיפורה הראשון "אילו הוצאתי מהתנועה".. היא הייתה חברה ב"הגנה". בזמן מלחמת השחרור שירתה כסטודנטית בסביבות רמת-רחל ולקראת סוף המלחמה הצטרפה לחטיבת הנגב של הפלמ"ח והשתתפה במבצעים שונים, כולל מבצע "יואב" לכיבוש באר-שבע, "חורב" ו"עובדה". המברק המפורסם המודיע על כיבוש אילת (אום-רשרש) המופיע באנציקלופדיה העברית, כתוב בכתב-ידה. לאחר מלחמת השחרור התחילה ללמד בכיתות-ההמשך בכפר-הנוער בן-שמן ובנובמבר 1950 נסעה ללונדון לשמש כמזכירה עברית בפדרציה הציונית ומאוחר יותר בצירות ישראל (בנספחות הצבאית). באוגוסט 1951 נישאה בלונדון לאריה כרמון (ויינרייך), אז סטודנט להנדסה, ושם נולדה בתם הבכורה, רעיה. לאחר נדודים באירופה, בהם נולד הבן עידו, חזרה עמליה עם ילדיה ב-1958 לארץ ואז נולד בנה חגי. עם שובה עבדה כמורה פרטית לאנגלית וכספרנית באוניברסיטת תל-אביב ובמכון-הנפט הישראלי. מאז 1981 היא מנחה בסדנאות לכתובה, הייתה חברה במועצה לספריות

ציבוריות של משרד החינוך והתרבות ובוועד ארגון מסיימי האוניברסיטה העברית. את סיפוריה הראשונים, ביניהם 'באר שבע בירת הנגב', החלה לכתוב ב-1955, בעת ביקור בארץ. סיפור ראשון מפרי עטה ראה אור, שלא בידיעתה, ב'משא' וב'אורלוגין' ב-1956. ב-1964 זכתה בפרס "אמות" ושלמה גרודז'נסקי, העורך והמבקר אנן הטעם, חלק לה שבחים בספרו 'אוטוביוגרפיה של קורא', הקיבוץ המאוחד תשל"ה ('השבח הגדול ביותר שאפשר לומר על סיפוריה של עמליה כהנא כרמון הוא שהיא עמלה על הפרוזה שלה. היא עושה בלשון ועושה לה לשון. לעולם לא די לחזור על אמירתו של ת.ס. אליוט הצעיר, שיצירה היא עניין של brainwork- עבודה שכלית, ואולי פשוט עבודת מוח... סיפוריה של עמליה כהנא-כרמון הם כמובן ז'אנר אחד באמנות הסיפור, לא ז'אנר יחיד, ואולי אף לא העדיף שבהם. אולם ודאי הוא שבז'אנר שלה כבר עשתה דברים שהם משובש לדמיון", עמ' 220-223). ספרית פועלים הוציאה לאור בשנת 1966 את קובץ סיפוריה "בכפיפה אחת", שנדפס למורת רוחה בעריכה שהתערבה בסגנונה, בפיסוקה ובניסוחיה. ספרה "וירח בעמק איילון" ראה אור ב-1971 בהוצאת הקיבוץ המאוחד יחד עם הוצאה מחודשת של 'בכפיפה אחת' בהוצאה זו, בהשגחתו של עוזי שביט לשביעות רצונה. באותה שנה זכתה בפרס היצירה של קרן-ראש-הממשלה (אותו זכתה לקבל שוב ב-1980 וב-1993). ב-1985 זכתה בפרס ברנר וב-1994 זכתה בפרס ביאליק מטעם עיריית תל-אביב. בשנת תש"ס זכתה בפרס ישראל.

עמליה כהנא-כרמון, סופרת עבריייה אהובה שפרצה אופקים חדשים במחשבה ובביטוי, בהשקפת עולם, ב'עבודת מוח', בניסוח, בעמדה עקרונית, ביצירה ובכתיבה, נפטרה בי' בשבט תשע"ט, 16 בינואר 2019. יהי זכרה ברוך. אוהבי הספרות העברית בני זמננו, הסקרנים להכיר פינות פחות מוכרות של היצירה העברית, וכאלה שכתביה האירו את נעוריהם ושינו את תודעתם והשקפת עולמם, מוזמנים לקרוא לזכרה כמה עמודים מסיפוריה ומספריה.